

Ärkebiskop Eskil som klosterstiftare

Till Lauritz Weibulls stora förtjänster som medeltidsforskare hör, att han gett en verklighetstrogen bild av ärkebiskop Eskil, den nordiska medeltidskyrkans kanske främsta personlighet, och dennes tankevärld. Den i tidigare skildringar skäligen konturlösa gestalten projiceras fram i skarp relief och blir till en kämpagestalt i en sällsamt dramatisk tid. Med obändig vilja, okuvligt mod och helig lidelse strider han för sin kyrkas frihet. Men han är mer än stridsmannen. Med Weibull som ciceron se vi honom också draga fram över Danalands i såväl bokstavlig som andlig bemärkelse föga odlade marker, förverkligande drömmen från ungdomsårens Hildesheim om de 5 sädesskäpporna. Det är bilden av den trygge och hoppfulle säningsmannen, som sår ut sina klosterstiftelser över landet, väntande rika skördar på ofta till synes oländiga tegar. Prelaten med svärdet och plogbillen upphör aldrig att drömma om välsignelse och hjälp både för sig själv och den universella kyrkan från de sädeskorn, som legat i hans såkorg.

Fråga är emellertid, om icke bilden av Eskil som klosterbyggare behöver ytterligare skärpas. Att han är initiativens man framstår som oomtvistligt. Men därmed är icke sagt att han ensam skapat klostersonsamfunden, doterat dem och berett dem gynnsamma existensvillkor.

Några av de skånska premonstratenserklostren skola här undersökas utifrån just denna frågeställning. Uppmärksamheten riktas särskilt på Tommarp, som anses vara det äldsta nordiska klostret inom den helige Norberts orden, grundat och doterat av Eskil.

Intet fundamentsbrev av Eskil är känt för Tommarps kloster. Om ett sådant utfärdats, torde det redan tidigt ha gått förlorat. Eljest borde brevtextern ha införts i klostrets båda stora vidissen av den 15 september 1430, vilka innehålla avskrifter av de viktigaste, då bevarade urkunderna.¹

¹ Bullorna av 1155 22/11, 1218 7/5 och 1256 23/7 samt kungaprivilegierna av

Eskils insatser för Tommarps kloster belyses i följande urkunder:

Den 22 november 1155 bekräftar Hadrianus IV i en till abboten Patricius ställd bulla, att den klosterstiftelse, som enligt Augustini regel och genom ärkebiskop Eskils bemödande och förutseende instiftats i Tommarp, för all framtid där skall hållas vid makt. Samtidigt bekräftar påven med den apostoliska stolens auktoritet åt abboten och hans efterträdare de 2 kyrkor i Tommarp, som Eskil förlänat klosterkyrkan (*Sane duas ecclesias de Tummathorp quas prefatus frater noster Eschillus pietatis intuitu ecclesie tibi commisse noscitur concessisse*).²

Valdemar I tillerkänner den 27 mars 1161 klosterstiftelsen de båda kyrkorna S:ta Maria och S:t Petrus i Tommarp samt S:t Nicolaus i Simrishamn med alla deras »tilligganden» jämte 5 vattenkvarnar i Tommarpsån.³ Eskils insats omnämnes icke. Han åberopas emellertid som brevvittne.

I Honorius III:s bulla av den 7 maj 1218 för Tommarps kloster nämnas "tionden och kyrkor jämte andra ägodelar", som ärkebiskop Anders Sunesen och hans företrädare överlätit till klostret (*decimas quoque ac ecclesias cum aliis bonis que intuitu pietatis. uenerabilis frater noster Andreas et predecessores sui archiepiscopi Lundenses uestro monasterio contulerunt*).⁴ Med »predecessores sui» kan endast avses Absalon och Eskil.

Den 27 oktober 1322 bekräftar ärkebiskop Esger Juul de åtgärder och fromma gåvor, som framför allt Eskil gjort och givit klostret. I åtanke om sin egen själ grundlade och donerade denne »de bonis suis plats, kloster och Sankt Petri kyrka och klosterkonventet därstädes av premonstratensernas orden». Till klostrets och kyrkans reparation och uppbyggande gav, annekterade och stadfäste han S:ta Maria kyrka i Tommarp, S:t Johannes i Järrestad, S:t Jacob i Glad-sax, S:t Nicolaus i Simrishamn och S:t Laurentius i Vallby.⁵

1161 27/3, 1321 7/6, 1328 29/5, 1333 10/7, 1348 4/4, 1349 25/4, 1358 16/1 och 1428 7/3. Repertorium Danicum I: 3 (1906), nr 6459; Dipl. dioecesis Lundensis, utg. av LAURITZ WEIBULL, III (1900), s. 92.

² Repertorium Danicum I: 1 (1894) nr 17.

³ Repertorium Danicum I: 1 nr 20. Avtryckt in extenso av STIG JUUL, Fællig og Hovedlod (1940), 332 ff. samt av LAURITZ WEIBULL i Scandia XV (1943), s. 86 f och Nordisk historia II (1948), s. 325 f.

⁴ Dipl. Danicum I: 5 (1957), nr 136.

⁵ Dipl. Danicum II: 8 (1953), nr 451.

Enligt gängse uppfattning har en successiv utökning av de annekterade kyrkornas antal ägt rum. Denna teori knäsatte 1850 av C. G. Brunius⁶, och även Lauritz Weibull anslöt sig till den. Ännu i sitt sista arbete om den skånska medeltidskyrkan skriver han sålunda⁷: »Klostret i Tommarp . . . fick sitt första privilegium av Hadrianus IV den 22 november 1155. Besittningarna var då ännu få: privilegiet . . . upptar endast de två kyrkorna på platsen som Eskil tillagt klostret. Men redan 1161, då Valdemar I utfärdade ett skydds- och privilegiebrev, hade besittningarna avsevärt vuxit: klostret innehade då utom de två kyrkorna, som var helgade jungfru Maria och aposteln Petrus, även S:t Nicholai i Simrishamn och fem möllor i Tommarpsån». De trenne övriga i Esger-brevet upptagna kyrkorna nämner han icke.

I brevförteckningen ovan påkallar Esger-brevet av 1322 uppmärksamhet. Varifrån har den skrivare, som förde brevet i pennan, fått sina uppgifter? Urkunden anknyter i början av *dispositio* till 1155 års bulla genom notisen om Hadrianus' stadfästelse. Men i övrigt märkes ingen påverkan från denna. Esger-brevets *narratio* med dess utförliga dotationsuppgift kan sålunda icke ha hämtats därifrån. I bullans *dispositio* omnämnes visserligen Eskils dotation, men notisen är alltför ofullständig för att kunna utgöra förlaga till Esger-brevets utförliga relation. Om Eskil verkligen utfärdat en fundationsurkund, bör det i stället ha varit denna, som utgjort förlaga till 1322 års Esger-brev. Därifrån har skrivaren i så fall hämtat den detaljerade redogörelsen för dotationen, som består i grundläggandet av klostret samt annekteringen av de 2 kyrkorna i Tommarp och de 4 sockenkyrkorna i grannskapet. Redan från början ha alltså samtliga dessa kyrkor varit underlagda klostret. Med denna tolkning slipper man ifrån svårigheten att laborera med minst 3 av Eskil utfärdade fundationsbrev: ett före 1155 22/11 på de båda Tommarps-kyrkorna, ett o. 1161 27/3 på S:t Nicolai i Simrishamn samt ett eller flera av senare datum på de övriga i 1322 års Esger-brev uppräknade kyrkorna. Visserligen omnämner 1155 års bulla endast de 2 Tommarps-kyrkorna, men detta ligger helt i linje med i kurian utbildad praxis att i handlingar av detta slag endast medtaga de viktigaste enheterna i dotationen.

⁶ C. G. BRUNIUS, Skånes konsthistoria för medeltiden (1850), s. 330. Han nämner dock icke S:ta Maria.

⁷ L. WEIBULL, Skånes kyrka från äldsta tid till Jacob Erlandsens död 1274. Lunds domkyrkas historia I (1946), s. 229. Likartat uttalande i Den skånska kyrkans äldsta historia. Hist. Tidskr. för Skåneland V (1914), s. 214.

Klosterstiftelsen och stadskyrkan S:ta Maria intogo helt naturligt rangplatsen i Eskils gåva. De ha också placerats först i Esger-brevets redogörelse för gåvans omfattning.

Ett visst stöd kan denna tolkning möjligen också erhålla genom 1155 års bulla. I dess *dispositio* meddelas att Hadrianus utfärdat urkunden som svar på abbot Patricius' supplik (tuis iustis postulacionibus), medan 1322 års Esger-brev har uppgiften, att bekräftelsebullen tillkommit på föranstaltande av Eskil (ad procuracionem ipsius domini Eskilli). Ingenting hindrar, att såväl abboten som Eskil uppvaktat påven i det för dem båda viktiga ärendet. Ingen supplik kan emellertid ha inlämnats, utan att Eskils fundamentsbrev eller muntligt utfärdade bestämmelser relaterats. I bullans *dispositio* återkommer ordet »noscitur» tvenne gånger: först i avsnittets början med anknytning till notisen om att Eskil upprättat klosterstiftelsen i enlighet med Augustini regel, därefter i avsnittets avslutning i kombination med uppgiften om dotationens omfång. »Noscitur» är ett i det medeltida brevmaterialet ofta förekommande ord och förefaller icke sällan vara en tom fras. Om det i här aktuella sammanhang har någon reell betydelse, bör det åsyfta ett skriftligt meddelande om Eskils åtgärder.⁸

Man kan dock icke bortse från den möjligheten, att Esger-brevet av 1322 bygger på en då 170-årig muntlig tradition i Tommarp resp. Lund om att Eskil skänkt hela klostret. Skimret kring den store klostergrundaren kan ha föranlett Esger att låta privilegiebrevet få den nu kända formuleringen. Under alla förhållanden har han från andra källor tagit uppgiften om att Eskil var påvlig legat (domini Eskilli dei gracia archiepiscopi Lundensis, et legati domini pape). I känt urkundsmaterial uppträder nämligen Eskil med legattiteln första gången i Valdemar I:s fundamentsbrev av den 23 oktober 1157 för Vitskøl kloster.⁹ Även i Vä hade Eskil gjort vissa dispositioner, innan han 1170 utfärdade sitt fundamentsbrev för därvarande kloster.¹⁰ Om de bebreivats är okänt.

⁸ När denna tolkning för 5 år sedan förelades Lauritz Weibull, accepterade han den helt. Det bör kunna förutsättas, att Eskil utfärdat en fundamentsurkund. Frågan har på sistone ingående diskuterats med Niels Skyum-Nielsen, som ställer sig tveksam. Fundationen kan vila på muntligt diktat av Eskil. Säkrast är att endast räkna med de reella uppgifterna i urkunderna av 1155 och 1161.

⁹ Dipl. Arnemagnæanum I (1786), s. 15.

¹⁰ NIELS SKYUM-NIELSEN, De ældste privilegier for klostret i Væ. Scandia XXI (1951), s. 9 f.

I verkligheten har det emellertid varit oväsentligt, om Eskil skriftligen eller enbart muntligen bekräftat sin insats. Avgörande har varit, att bekräftelsen skett under lagliga former.

För utredningen om Tommarps klostres foundation ligger icke heller huvudvikten på frågan *när utan hur och av vem* den för klostret nödvändiga ekonomiska grundvalen skapats. Som tidsbestämning räcker nämligen t. v. att klostret var i full verksamhet, när Hadrianus IV den 22 november 1155 utfärdade sin bekräftelsebulla.

Även för besvarandet av dessa nya spörsmål drager Esger-brevet av 1322 uppmärksamheten till sig. Ingenstädes synas uppgifterna vara så betydelsefulla och upplysande som här. Och dock är risken för feltolkning störst just beträffande denna text.

Urkundstexten meddelar:

»domini Eskilli – – –, qui sue memor salutis locum, monasterium et ecclesiam beati Petri in Tummathorp et conuentum ibidem Premonstratensis ordinis de bonis suis fundauit et dotaui et ad dicti monasterii et ecclesie restauracionem et edificium ecclesias infrascriptas, uidelicet ecclesiam beate uirginis in Tummathorp, ecclesiam beati Iohannis in Iarlestatha, ecclesiam sancti Iacobi in Glathsyas, ecclesiam sancti Nicholai in Simbærshafnm et ecclesiam beati Laurencii in Walby, contulit, annectebat et confirmauit.»

Dotationsnotisen relaterar tvenne olika åtgärder, dels grundandet av klostret samt S:t Petri klosterkyrka och premonstratenserkonventet, dels annekteringen av de 5 kyrkorna för klosterstiftelsens räkning. Den sistnämnda åtgärden upptages här först till behandling.

Att annektera eller inkorporera en kyrka betyder enligt medeltida språkbruk att överdraga den till ett kloster, ett stift e. dyl. Termerna »incorporare» och »incorporatio» började dock användas först vid mitten av 1200-talet. Inkorporationen kunde ske på olika sätt. De viktigaste voro: 1. »incorporatio quod temporalia» eller »minus plena», d. v. s. kyrkan överdrages med samtliga inkomster, och klostret förpliktar sig att bestrida underhållet såväl av kyrkans prästerskap som dess byggnader; 2. »incorporatio quod temporalia et spiritualia» eller »incorporatio plena» eller »pleno jure», d. v. s. kyrkan överdrages med samtliga inkomster, och klostret förpliktar sig att själv svara för betjäningen av kyrkan och underhållet av dess byggnader.¹¹

¹¹ PAUL HINSCHIUS, *Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland II* (1878), s. 436 ff; HAL KOCH, *De ældste danske Klostres Stilling*

Otvivelaktigt har Eskil annekterat de uppräknade kyrkorna för Tommarps kloster »pleno jure». Ordensstiftaren Norbert eftersträvade en andlig väckelse. Hans munkar skulle icke som t. ex. cistercienserna framleva sitt liv i kontemplation innanför klostermurarna utan med iver ägna sig åt praktisk själavård i den klostret omgivande bygden. På ett effektivt sätt kunde dessa intentioner förverkligas, när bygdens sockenkyrkor lades under klostret. Eskil, som nitälskade för folkets andliga fostran, fann i de icke eximerade premonstratenserkonventen lydiga och effektiva redskap för sina reformplaner. Tommarp har han tänkt som ett andligt centrum för sydöstra Skåne. Genom annekteringen av ett stort antal sockenkyrkor gav han munkarna ett vidsträckt verksamhetsfält. Från 1400-talet och början av 1500-talet föreligga säkra bevis på denna annexion »pleno jure», i det att medlemmar av klosterkonventet uppträda under titeln sockenpräster vid de annekterade kyrkorna.¹²

Ekonomiskt innebar annexionen, att – såvida inga specialbestämmelser utfärdades – klostret fick uppbära $\frac{2}{3}$ av tiondet, därav $\frac{1}{3}$ såsom prästlönekostnad för betjäningen av kyrkan och $\frac{1}{3}$ för underhållet av kyrkobyggnaden (fabrica). Den återstående delen – det s. k. biskopstiondet, som före 1170 var något mindre till sin storlek än förutnämnda delar – tillföll däremot i oavkortat skick stiftsbiskopen.¹³ Eftersom värdet av dylika förmåner sällan redovisas, är det av intresse att kunna konstatera, att Tommarps klostres jorde-

i Kirke og Samfund indtil 1221. Dansk Hist. Tidsskr. X: 3 (1936), s. 538 ff. Senast har ämnet behandlats av DOMINIKUS LINDNER, Die Lehre von der Inkorporation in ihrer geschichtlichen Entwicklung (1951), s. 1 ff.

¹² Den 1507 u. d. uppträdande »Her Niels Tordssenn sogne prest y Szommerhaffn» är identisk med den i slutet av 1400- och början av 1500-talet ofta omnämnde klosterabboten. De äldste danske Archivregistraturer IV (1885), s. 377 (J: 18); »Laurens Nielssøn, soghen presth j Jeristædhe», är 1489 14/10 medlem av prästgillet i Tommarp liksom den samtidigt uppträdande Mads Brun, sockenpräst vid den icke annekterade kyrkan i Stiby. Dipl. diocesis Lundensis V (1921), s. 107; »Her Truut Sognepræst i Glasax» uppträder 1435 21/12 tillsammans med klosterabboten som sigillant men sättes f. ö. icke i samband med klostret. Repertorium Danicum I: 3, nr 6796. När Jens Brostrup 1475 22/2 annekterar Ö. Vemmerlövs sockenkyrka för klostres räkning, resolverar han, att klostret skall betjäna kyrkan genom vikarie (quod vicarius eandem officians ydoneus exsistat). Dipl. diocesis Lundensis IV (1909), s. 216 f. Möjligen har klostret, som då befann sig i en svår depressionstid, haft ont om munkar, så att kyrkan icke kunnat betjänas genom dem.

¹³ HAL KOCH, De äldste danske Klostres Stilling, s. 538 ff. Om tiondet efter

bok – låt vara från så sen tid som senare delen av 1400-talet – förtecknar avkastningen av de flesta då annekterade kyrkorna.¹⁴

Den ekonomiska förmånen av annekteringen av ovannämnda kyrkor ökade Eskil på så sätt, att han lät klostret behålla ärkebiskopstiondet. Detta framgår varken av 1155 års bulla eller dotationsnotisen i Esger-brevet 1322. I slutet av sitt brev meddelar emellertid Esger Juul, att han på nytt (de nouo) anslår och till evärdlig besittning förenar alla de nämnda kyrkorna jämte ärkebiskopstionde, cathedraticum, havreavgift och alla tillbehör (cum decimis archiepiscopalibus cathedratico et aena ac aliis pertinenciis suis uniuersis).¹⁵

Bland de annekterade kyrkorna intager S:ta Maria i Tommarp en särställning. Den omnämnes även i Valdemar I:s privilegiebrev av 1200 se NIELS SKYUM-NIELSEN, *Ærkekonge og ærkebiskop*. Scandia XXIII (1955-1956), s. 36 ff, 87 ff.

¹⁴ Avkastningen redovisas på följande sätt: S:ta Maria i Tommarp 4 pund korn, 12 skilling grot, 12 lamm; S:t Petri i Tommarp 4 pund korn, 2 lödiga mark, 10 lamm; Vallby kyrka 6 pund korn, 6 lamm; Gladsax 5 pund korn, 6 lamm. Summa 19 pund korn, 2 lödiga mark, 12 skilling grot, 34 lamm. Ö. Vemmerlöf, som senare annekterades, gav 3 pund korn och 6 lamm, medan Rörums kyrka, vars annexion icke är belagd utom i jordeboken, endast gav 1 pund råg. Jordeboken, som finns i orig. i DRA, har tidigare daterats till o. 1500. THOMAS B. BANG, *Frederik II:s skaanske Godspolitik*. Hist. Tidskr. för Skåne-land VII (1918), s. 123; CARL GUSTAF WEIBULL, *Skånska jordbrukets historia intill 1800-talets början*. Skrifter utg. av de skånska hushållningssällskapen I (1923), s. 37 not 2. Den har nu omdaterats till o. 1466– o. 1485.

¹⁵ Den eldsvåda brevet omnämner är belagd redan i Sidsel Nielsdatter Galens testamente 1304 12/3. KR. ERSLEV, *Testamenter fra Danmarks Middelalder* (1901), s. 522. – Esger Juul säger sig förnya annekteringen på grund av klostrets beträngda läge och abbotens därav föranledda enträgna böner. Eftersom kyrkorna redan voro annekterade, skulle detta kunna tydas så, att klostret under tidernas lopp förlorat dem eller att någon av Eskils efterträdare dragit in förmånen av biskopstiondet. Øm och Ryd äro välkända exempel på hur prelaterna kunde beröva kloster åldriga rättigheter. *Scriptores minores historiæ danicæ medii ævi* (ed. M. CL. GERTZ) II (1918–20), s. 206 ff, 245 f; *Annales danici medii ævi* (ed. ELLEN JØRGENSEN 1920), s. 123; A. D. JØRGENSEN, *Striden mellem Biskop Tyge og Øm Kloster*. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie (1879), s. 111 ff. Innehållet synes få tolkas så, att Esger Juul bekräftar den dittillsvarande annexionen och gåvan av tiondet samt utökar denna med de särskilt nämnda mindre avgifterna. Ett rikligare tillskott ger han följande dag, då ärkebiskopstiondet av Ö. Nöbbelövs och Simris socknar tilldelas klostret. *Dipl. Danicum* II: 8, nr 452.

1161. I historiska och konsthistoriska utredningar har den däremot vanligen tappats bort. C. G. Brunius, vars uttalande om Tommarps kloster och klosterkyrka varit i högsta grad auktoritativt, uppräknar sålunda alla de i Esger-brevet såsom annekterade nämnda kyrkorna utom S:ta Maria samt identifierar nuv. sockenkyrkans år 1857 rivna föregångare – d. v. s. S:ta Maria – som S:t Petri klosterkyrka.¹⁶ Utifrån denna kyrkas arkitektur har man sålunda dragit felaktiga slutsatser om premonstratensernas byggnadskonst. Klarläggandet av S:ta Marias karaktär av bykyrka är emellertid också av grundläggande betydelse för en rätt tolkning av hela komplexet av problem kring Tommarps klostets grundande och dotation.

För en stund lämnas därför 1322 års Esger-brev med dess dotationsnotis om de av Eskil annekterade kyrkorna. En blick på den historiska utvecklingen i bygden och uppgifterna i Valdemars-privilegiet av 1161 visar sig vara nödvändig.

Tommarp bör ses som ett typiskt exempel på kungamaktens planmässiga ansträngningar att enligt engelskt mönster skapa administrativa centraler, organisera handeln och befrämja den kyrkliga utvecklingen. I södra delen av Tommarps närmaste uppland ligger den i arkeologisk litteratur ofta omnämnda Villfarhög och i omedelbar närhet därav den dominerande Bolshögen samt vidsträckt gravfält. Här har ovedersägligen funnits en hednisk kultplats.¹⁷ Liksom annorstädes ha emellertid i denna bygd de kungliga domänerna spelat en betydande roll för såväl missionsarbetet som handels och samfärdselns utveckling. Ett stycke norr om det förkristna bygdecenrat

¹⁶ Enligt regist i Skånebrevsförteckningen – RA, B₂₉, I b, fol. 113v, nr 746; E₁₈₄, fol. 77v f nr 314; U₂₆₉ c, avd. Lunds domkyrka, nr 746 – var bykyrkan S:ta Maria också sockenkyrka för Karlaby, den av byarna i Ö. Tommarps nuv. socken, där klostret hade minst egendom. S:ta Maria har sålunda varit sockenkyrka för det landsbygdsområde i stadens närhet, som icke hörde till klostret. – Redan o. 1950 hävdade förf., att klosterkyrkan måste ha utgjort norra längan i klosteranläggningen. Denna teori accepterades sedermera av Vilhelm Lorenzen (Præmonstratenserne i Tommarp. Tumathorps Sanct Knuts Gille, Tänkebok 1951, s. 17 f.) och verifierades till fullo i samband med de arkeologiska undersökningarna på klosterplatsen 1955. S:ta Maria har sålunda tillkommit före klostergrundandet och är därmed belagd som en av Skånes äldsta stenkyrkor. Med premonstratensernas byggnadskonst har den däremot ingenting att skaffa.

¹⁷ CURT WALLIN, Vallby och Bolshög – en »Sighraf-kyrka» och en »Tommarps-kyrka». Skånes hembygdsförbunds årsbok (1943), s. 58 f.

med dess kultplats och gravfält gjorde Tommarpsån (Svimber) en vid båge, skapande goda förutsättningar för tryggad bebyggelse inom å-slingan. Ett handelscentrum uppstod vid överfartsstället, där färdeväg till lands och vatten skuro varandra. De 1959–60 företagna arkeologiska undersökningarna på det forna stadsområdet gävo bl. a. till resultat, att bebyggelsen kunde följas ända ned i 1000-talet. Bekräftelse erhöles på den gängse uppfattningen, att Tommarp är en av Skånes äldsta städer. Orten var kungalev. Även om uppgiften härom föreligger först från början av 1200-talet i Kungalevslistan i Valdemars jordebok¹⁸, bekräftas på annat sätt kungamaktens anknytning till Tommarp redan under tidig medeltid. En fast myntverkstad har kunnat beläggas, och de 3 bevarade, här präglade mynten omspanna perioden 1044–1086.¹⁹ Kungalev och myntverkstad göra det sannolikt, att en kungsgård funnits. På kungligt initiativ bör kyrkan ha rests, doterad med gods från kungalevet.²⁰ Allt talar sålunda för att platsen utvalts och utvecklats till ett kungligt organisationscentrum för en av Skånes huvudbygder, den sydöstra slättbygden.

Detta ger bakgrunden till 1161 års kungaprivilegium. Enligt urkunden innehar Valdemar I patronatsrätten till såväl bykyrkan S:ta Maria som till klosterkyrkan S:t Petrus. Han disponerar också fritt över kyrkornas »tilligganden» och är alltså grundägare. Detsamma gäller om S:t Nicolai i Simrishamn.²¹ Det ursprungliga templet –

¹⁸ Kong Valdemars Jordebog, udg. v. SVEND AAKJÆR I (1926–43), s. 21, 28. Kungalevslistans förlaga är något äldre än det 1231 daterade Huvudstycket.

¹⁹ P. C. HAUBERG, Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146 (1900), s. 219 (nr 34), 226 (nr 3), 227 (nr 5); CURT WALLIN, Guldbyn Tommerup och Ö. Tomarps Sparbank (1951), s. 64 ff. Under de senaste årens grävningar i Tommarp har ett betydande antal medeltida mynt påträffats, dock intet från 1000-talet.

²⁰ Om förhållandet hednisk kultplats – kristen kyrkplats – handelscentrum – myntort samt kungamaktens engagemang i denna utveckling se ERIK LUNDBERG, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000–1400 (1940), s. 109 ff, 113 f jämte där anförd litteratur. Lundberg (s. 238) anser Ö. Vemmerlövs kyrka vara centralortskyrkan för Järrestads härad. Det bör i stället ha varit S:ta Maria i Tommarp, vilken nu kan påvisas dels vara äldre, dels inneha en viktigare funktion än man tidigare ansett. Den har också i hög grad varit typbildande. WILLIAM ANDERSON, Skånes romanska landskyrkor med breda västtorn (1926), s. 32 ff.

²¹ ERIK SCHALLING, Kyrkogodset i Skåne, Halland och Blekinge under dansk tid (1936), s. 98, 107, 114.

motsvarande koret i nuv. kyrka, vars långhus tillkom först på 1200-talet i samband med befolkningens tillväxt och ökade rikedom genom det givande sillfisket – har uppförts som ett litet kapell i anknytning till den marknadsplats, vilken uppstått vid Tommarpsåns (Svimbers) mynning. Marknadsplatsen med sitt kapell passar väl in i bilden av Valdemars handelspolitiska strävanden. Även här är kungen grundägare.²²

När Eskil annekterade dessa 3 kyrkor, innebar detta förändring i fråga om dispositionen av tiondet och prästtillsättningen. Kungens rätt över kyrkorna och deras »tilligganden» inskränktes dock icke. Valdemars åtgärd 1161 innebar däremot, att han avstod från denna sin rätt. Det ändrade rättsförhållandet måste bebrevas genom en formlig överlåtelseakt. Privilegiebrevet har denna karaktär. För de trenne övriga av Eskil annekterade kyrkorna – Järrestad, Gladsax och Vallby – var däremot en sådan åtgärd icke aktuell, eftersom de icke voro kungliga patronatskyrkor.

Eskils åtgärder i Tommarp inskränkte sig emellertid icke enbart till att annektera kyrkor för klostrets räkning. Esger-brevet av 1322 meddelar, att han därjämte »de bonis suis» funderade och doterade plats, kloster, klosterkyrka och konvent. Eftersom referatet ger möjlighet till vitt skilda tolkningar, blir det åter nödvändigt med kringsyn. Ärkebiskopens åtgärder beträffande några andra kloster måste undersökas. Här väljas benediktinerklostret i Næstved, som tillhör hans allra tidigaste klosterstiftelser, samt de båda skånska premonstratenserklostren i Öved och Vä, av vilka det förstnämnda troligen endast är obetydligt yngre än Tommarp och det sistnämnda tillhör slutet av hans ämbets-tid.

Den 29 november 1135 utfärdar Eskil, som då är biskop i Roskilde, brev om att stormannen Peder Bodilsen och hans anförvanter uppriktat S:t Petri kloster (Skovkloster) i Næstved samt rikligen doterat det med jordagods. Eskil stadfäster foundationen och tillerkänner klosterstiftelsen S:t Petri kyrka i Næstved samt kyrkorna i Tjæreby vid Skælskør och Haarslev jämte deras »tilligganden» (et

²² NILS GÖSTA SANDBLAD, Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658. Skånsk senmedeltid och renässans 2 (1949), s. 48. Han hävdar, att alla Skånes äldsta städer med undantag av Ystad och Simrishamn legat på kunglig eller kyrklig mark. Beträffande Simrishamn bör uppgiften korrigeras enligt den anvisning 1161 års privilegiebrev ger.

omnia eis attinentia). Likaså fritager han de 3 kyrkorna från »envar biskoplig avgift, som kyrkorna eljest pläga erlægga» (omne ex hinc Episcopale seruicium eis. quod moris est ecclesiarum remisit). Då han i hopp om evig lön önskar hjälpa munksamfundet med allehanda gåvor, överdrager han också på klostret biskopstiondet av den fjärdedel av Tybjerg härad, vari klostret är beläget (nostri juris decimam in toto quadrante de thiuthæ byærsheræth. in quo consistunt). Slutligen avstår han från biskopstiondet av klostrets samtliga dåvarande och framtida besittningar i Roskilde stift (decimas omnium suarum in nostro episcopio possessionum. et presentium et futurarum jn perpetuum).²³ Någon fast egendom skänker han däremot icke.

Den 21 mars 1140 överlåter Erik Lam till klostersonsamfundet torget i Næstved med alla torgrättigheter och all domsrätt jämte 3- och 40-marks-böterna, som eljest tillkomma kungen, samt midsommar-gälden.²⁴

Öved synes Eskil ha upprättat någon gång vid mitten av 1100-talet.²⁵ Fundationsbrevet är förlorat, men innehållet refereras i Martinus V:s bulla av den 5 februari 1421.²⁶ I sin iver att med goda gärningar bereda sig för den yttersta dagen upprättar Eskil klosterstiftelsen, och som hemgift tilldelar han den ärkebiskopstiondet av samtliga kyrkor i Skytts och Bara härader (prefatum monasterium de huiusmodi bonis suis fundavit et illi de dilectorum filiorum capituli Lundensis expresso consensu inde Skogheret et Baraheret dicte diocesis villarum decimas, que tunc ad mensam archiepiscopalem Lundensem legitime spectabant). Eftersom intet jordagods nämnes, kan han icke ha varit ensam dotator.²⁷

²³ Repertorium Danicum I: 1, nr 5; HANS JØRGEN HELMS, Næstved St. Peders Kloster »Skovkloster» (1940), s. 101 ff.

²⁴ Repertorium Danicum I: 1, nr 10; HELMS, a. a., s. 127 ff.

²⁵ LAURITZ WEIBULL har i Hist. Tidskr. för Skåneland V, s. 215 f, samlat de fåtaliga uppgifterna till Öveds äldsta historia och i samband därmed avvisat de felaktiga uppgifter om klostret, som förekomma i äldre litteratur.

²⁶ Dipl. dioecesis Lundensis III, s. 2.

²⁷ Enligt Malmöhus läns räkenskaper var Öveds forna klostergods 1546 lagt till Malmöhus. Det omfattade 96 gårdar och 2 möllor. THOMAS B. BANG, Frederik II:s skaanske Godspolitik, s. 123; CARL GUSTAF WEIBULL, Skånska jordbrukets historia, s. 32. Hur klostret doterats med gods är icke utrett. 1346 13/1 säljer Tommarps kloster sitt gods i Molleröd och Välleröd i Färs härad till Öved. Dipl. Svecanum V: 2 (1865), nr 4024. Enligt gåvo- och försäkringsbrev av 1333 29/7

Vä är av betydligt större intresse. Redan de yttre förhållandena äro analoga med Tommarps: en tidig medeltida stad, som enligt Valdemars jordebok är kungalev, och en till S:ta Maria helgad bykyrka, som finns på platsen före klostrets upprättande.²⁸ Nyfynd av värdefullt urkundsmaterial har satt Niels Skyum-Nielsen i stånd att lämna en lika uttömmande som skarpsinnig redogörelse för kyrkoledningens och kungamaktens åtgärder i samband med klostergrundandet.²⁹

Biskop Simon av Odense har sålunda av konung Valdemar I, drottning Sofia och ärkebiskop Eskil erhållit S:ta Maria kyrka i Vä som en fri besittning. Hans önskan att upprätta en klosterstiftelse vid kyrkan krönes omsider med framgång. Kungaparet och ärkebiskopen bevekas att överdraga sina till kyrkan knutna rättigheter m. m. på klostret, vilket upprättas som ett dotterkloster till Tommarp. I samband med mötet i Ringsted den 25 juni 1170 utfärdas viktiga urkunder. Ärkebiskop Eskils privilegiebrev är ställt direkt till abboten och klosterbröderna.³⁰ Han överlämnar till dem S:ta Maria kyrka i Vä med »tilligganden» (cum omnibus suis pertinentiis) i och för upprättandet av ett premonstratenserkloster. För att utöka brödernas underhåll tillerkänner han dem även Kiaby kyrka med »tilligganden» (cum suis appendiciis, d. v. s. kapellet i Kjuge och biskopstiondet av Kiaby socken) samt »vår rätt i Vä» (ius nostrum in Wæ, d. v. s. biskopstiondet av Vä socken). Inga källor göra det möjligt att fastställa värdet av denna Eskils gåva.

Klostrets ekonomiska grundval skapas emellertid icke av ärkebiskopen utan av konung Valdemar. Denne överlåter S:ta Maria kyrka i Vä med »tilligganden» (cum uniuersis suis attinentiis). Notisen verkar skäligen intetsägande. Skyum-Nielsen har dock lyckats påvisa, att dessa »tilligganden» uteslutande bestå i jordagods. Sles-

bestod denna godsmassa av 2 gårdar. Dipl. Danicum II: 11 (1950), nr 52, 53. Denna transaktion är enda vittnesbördet om förbindelse mellan Tommarp och Öved. Därför verkar det icke övertygande, när NORBERT BACKMUND i *Monasticon Præmonstratense I* (1949), s. 271, på grund av uppgifter i klostergenealogier från Windberg och Tongerlo räknar Tommarp som dotterkloster till Öved. Tvenne klostergenealogier av 1320 u. d. resp. 1458 u. d. ha Tommarp som dotterkloster till Prémontré, vilket synes vara rätt.

²⁸ Kong Valdemars Jordebog I, s. 28.

²⁹ SKYUM-NIELSEN, *Scandia XXI*, s. 2 ff.

³⁰ Jfr Tommarps-bullan 1155 22/11 och Buris Hindriksens fundationsbrev 1163 24/3 för Tvis kloster. *Repertorium Danicum I: 1*, nr 21.

vig-biskopen Valdemar Knudsens stadfästelsebrev av den 1 april 1182 klarlägger, hur betydande detta godscomplex var: 11 gårdar i Vä samt 13 $\frac{3}{4}$ gårdar, 1 mölla, 1 ö jämte 8 namngivna byar eller delar därav i Skåne, Blekinge och Småland.³¹ Valdemar I:s bestämmanderätt över kyrkogodset visar, att kyrkan ursprungligen torde ha legat under konungen. Men varken som tidigare kyrkoägare eller nu uppträdande donator erhåller han någon rätt över klosterstiftelsen. Skyum-Nielsen understryker, att den kungliga överhögheten över Mariakyrkan före klostergrundandet icke har någon direkt relation till den först från början av 1200-talet stammande uppgiften i Valdemars jordebok om att staden Vä med »tilligganden» var kungalev.³² Sannolikt har dock kyrkan med tillhörande egendom en gång avskilts från detta.

I samtliga här relaterade fall består Eskils dotation av biskopstionde. Ingen antydning finns om att han även skänkt jord.

Därmed har en fast utgångspunkt erhållits för bedömning av Eskils åtgärder i Tommarp. Han hade där utöver annekteringen av sockenkyrkorna även »de bonis suis» funderat och doterat plats, kloster, klosterkyrka och konvent. Vad innebär detta? Kort sagt: Vad ligger i uttrycket »de bonis suis»?

Vanligen har detta tolkats som »av sitt gods». C. G. Brunius skriver, att »Eskil stiftade af sitt arfvegods ett kloster i den gamla staden Tomerup».³³ Hans uttalande har ofta upprepats. Bortsett från att godsets ärftliga karaktär saknar stöd i urkundsmaterialet, bereder det emellertid svårigheter att här laborera med gods i betydelsen jordagods, fast egendom. Klosterkyrkan låg c:a 100 m sydväst om bykyrkan S:ta Maria, vars »tilligganden» kännetecknades av kungligt dominium och synas ha avsöndrats från kungalevet. Den egentliga klosterplatsen avgränsades i söder och väster av ån, och just vid denna del av å-slingan lågo flera av de möllor, som enligt 1161 års privilegiebrev hade krononatur.³⁴ Det förefaller sålunda ytterst osannolikt, att Eskil vid tiden för klostergrundandet innehaft den blivande klosterplatsen som privat egendom. Om så verkligen varit fallet, skulle icke konung Valdemar – lika litet som i fråga om sockenkyrkorna i Järrestad, Gladsax och Vallby – ha behövt överdraga klosterkyrkan på klosterstiftelsen. Det är icke heller tänkbart, att

³¹ SKYUM-NIELSEN, Scandia XXI, s. 12, 24 f.

³² SKYUM-NIELSEN, Scandia XXI, s. 13.

³³ BRUNIUS, Skånes konsthistoria för medeltiden, s. 330.

³⁴ Kvarnplatserna ha använts ända in i nutiden.

ärkebiskop Eskil ägt en sådan »besittningsrätt» till S:ta Maria i Tommarp som biskop Simon av Odense hade till S:ta Maria i Vä före klostergrundandet där. Under sådana förhållanden återstår endast att se »de bonis suis» som en motsvarighet till Vä-diplomets »ius nostrum in Wæ». Eskil har alltså till den nyupprättade klosterstiftelsen såsom speciell förmån överdragit den honom själv tillkommande inkomsten av de båda kyrkorna och deras »tilligganden», alltså ärkebiskopstiondet. Därmed råder nära överensstämmelse med förhållandena i Næstved, Öved och Vä. I samtliga fall har hans speciella gåva bestått i tionde, icke i jord. Den inledningsvis omnämnda, av Honorius III den 7 maj 1218 utfärdade bullan för Tommarp talar också om »decimas quoque ac ecclesias cum aliis bonis».

Varifrån har då Tommarps kloster fått sin ekonomiska grundval, det för en dylik stiftelse oundgängliga jordagodset?

Tyngdpunkten i Skyum-Nielsens utredning om Vä ligger i påvisandet, att konung Valdemar I var detta klostrets verkliga fundator. Har förhållandet varit likartat i Tommarp?

Valdemars-privilegiet av den 27 mars 1161 har tidigare ägnats stor uppmärksamhet framför allt på grund av dess bestämmelser om testationsrätten.³⁵ Även godsnotiserne förtjäna emellertid ett närmare studium.

Urkunden meddelar, att konung Valdemar till klostret överlåter S:ta Maria och S:t Petri kyrkor i Tommarp samt S:t Nicolai i Simrishamn jämte samtliga dessa kyrkors »tilligganden» (cum omnibus earundem pertinentiis) och (etiam) de 5 vattenkvarnarna i ån med deras »tilligganden» i form av dammar, »dammsband» och »dammflöden».

S:ta Maria och S:t Nicolai kyrkors karaktär av »kungskyrkor» har ovan fastställts. S:t Petri klosterkyrka intog en särställning. Det har ovan visats, att den utgjorde norra längan i klosteranläggningen och sålunda var belägen på själva klosterplatsen. Denna plats bör ses

³⁵ HENNING MATZEN, *Den danske Panterets Historie* (1869), s. 570; LUDVIG HOLBERG, *Kirke og Len under Valdemarerne* (1899), s. 121; STIG IUUL, *Fællig og Hovedlod*, s. 332 ff; LAURITZ WEIBULL, *Tiden för skånska och själländska kyrkolagarnas tillkomst*. Scandia XV (1943), s. 28 ff; Dens. Valdemar I:s privilegium för Tommarps kloster. Scandia XV, s. 86 ff; Dens. i *Nordisk historia II* (1948), s. 323 ff, 371 ff.

som en del av S:ta Marias »tilligganden». Redan dess läge i omedelbar anslutning till bykyrkan och markens karaktär av kunglig egendom under kyrklig disposition talar härför. Antagandet verifieras ytterligare genom det faktum, att Eskil där grundat ett kloster minst 6 år före kungabrevets utfärdande. Det är otänkbart, att han kunnat taga kungalevets jord i anspråk för ett dylikt ändamål, utan att en kunglig överlåtelsehandling först utfärdats. En sådan borde på ett eller annat sätt ha avsatt spår i 1161 års privilegiebrev.³⁶ Även i detta avseende råder sålunda full överensstämmelse med Vä, där klostret uttryckligen upprättades i direkt anslutning till den på platsen befintliga kyrkan med dess tillhörande egendom.³⁷

Det har antagits, att premonstratenserna introducerat vattenkvarnen i sydöstra Skåne. Slutsatsen synes vara förhastad. På kontinenten var det cistercienserna, som gingo i spetsen i fråga om anläggande av vattenkvarnar. Valdemars-privilegiet visar, att möllorna ligga under kungen och att han har dem med full rätt. Namnet »Øuarstamølla», som i och för sig är naturligt såsom namn på den överst belägna möllan, kan i 1430 års vidissen vara felskrivning för »Quar[n]sta[d]mølla» och därför antyda en äldre kvarnplats. Tommarps-möllorna synas sålunda ligga på kungalevets grund. En jämförelse med förhållandena i Næstved och Vä är också i detta sammanhang av intresse.³⁸ Kungligt kvarnmonopol har synbarligen varit för handen i Tommarp, ända tills Valdemar I överdrager monopolen till munkarna.

³⁶ Denna tolkning motsäges icke av det faktum, att klosterkyrkan 1161 påstås ha egna »tilligganden». Redan i Hadrianus IV:s bulla 1155 förutsättes att gods har skänkts och kommer att skänkas till klosterstiftelsen.

³⁷ Till skillnad från Tommarp ha premonstratenserna i Vä synbarligen endast disponerat en kyrka i staden. Klosterplatsen är numera okänd. Byggnaderna torde ha legat på nuv. kyrkogården omedelbart söder om kyrkan, eftersom betydande mursträckningar påträffades där 1885. WILLIAM ANDERSON, Skånes romanska landskyrkor, s. 45.

³⁸ I privilegiebrev av 1209 23/9 för S:t Petri kloster i Næstved utlovar Valdemar Sejr att icke längre som hittills använda klostermøllan utan att erlægga tullavgift. Dipl. Danicum I: 4 (1958), nr 160; HELMS, Næstved St. Peders Kloster, s. 134 ff. Møllan hade skänkts av Peder Bodilsens moder enligt det ovannämnda fundamentsbrevet av 1135 29/11. – I Vä låg kvarnrätten redan på 1200-talet under kungligt monopol. Först 1508 28/4 erhöles borgarna av kung Hans en kunglig kvarn i staden att fritt bruka. BERTA STJERNQUIST, Vä under järnåldern. Skrifter utg. av K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund XLVII (1951), s. 11.

Under senare år har klosterarkivet i Tommarp rekonstruerats. Mer än 150 urkunder ha förtecknats. De allra flesta behandla gods-transaktioner. Även klostergodset har i detalj kartlagts. Man frapperas av att köpe- och bytesbrev på gods i klostrets närhet så gott som helt saknas, medan mera avlägset belägna godskomplex äro väl förankrade i urkundsmaterialet. Självklart måste en i nutiden upp rättad brevförteckning ha luckor i jämförelse med det en gång intakta klosterarkivet, även om jämförelsevis många Tommarpsbrev bevarats i original och ganska goda registraturer föreligga över den vid registreringen ännu icke splittrade brevsamlingen. Den icke bebrejade godsmassan i Ö. Tommarps nuv. socken är så betydande och klosterarkivet så pass välbevarat, att det här icke räcker enbart med att hänvisa till nu okända brev, testamentsgåvor o. dyl. Framför allt Tommarps och Vranarps bymarker, som slöto sig upp till klosterplatsen, böra på ett mycket tidigt stadium ha tillförts klostret. Av vem? Ärkebiskop Eskil kan icke komma i fråga. Urkunderna i Vä peka på Valdemar I. Det kan icke ha varit annorlunda i Tommarp. De »tilligganden» 1161 års privilegiebrev omnämna ha i verkligheten varit mycket betydande.³⁹ Genom dem har klostrets ekonomiska oberoende skapats. Sädesproduktionen bör ha gett överskott för export. Stalloxar ha uppfötts i den stora ladugård, som alltid ingick som en integrerande del i varje premonstratenserkonvents jordbruksprogram. Genom kvarnrörelsen har icke blott det egna behovet av

³⁹ Klostrets jordebok förtecknar för de olika byarna i nuv. Ö. Tommarps socken följande antal fästebönder (motsvarande antal i Mogens Gyldenstierns köpebrev från o. 1540 inom parentes): Tommarp 23 (»Thommerup Kloster og Thommerup Bye» samt 3 av de 1161 nämnda möllorna); Karlaby 1 (0); Tågarp 2 (0); Virrestad 18 (27); Vranarp 16 (13). Summa 60 (40+3 möllor+Tommarps kloster och by). Danske Kancelliregistranter 1535-1550 (udg. v. KR. ERSLEV og W. MOLLERUP 1881-82), s. 157 ff. I hela brevmaterialet påträffas endast 8 urkunder, som behandla godstransaktioner i omskrivna byar. Sammanlagt rör det sig om så obetydliga godsmängder som 2 gårdar, 1 åker, 1 gårdstomt, 1 öde tomt, 1 jord, 1 toft och 1 badstuga. Spetälskehuset utanför Tommarp ägde 4 gårdar i Vranarp, medan byns hela godsmassa i övrigt låg under klostret. Byns areal utgör nu 562,6 hektar. Den enda belagda godstransaktionen för denna betydande areal är ett åkerbyte mellan klostret och spetälskehuset. Virrestad, som nu har en areal av 366,9 hektar, låg helt under klostret. Varken jordförvärv eller godsbyte är belagt för denna by. På grund av stadsbebyggelsen kan ingen säker fördelning göras beträffande Tommarps mark. Byns areal är nu 647,6 hektar. I Karlaby och Tågarp ingick frälsejord i godsmassan.

mjöl och textilier tryggats.⁴⁰ Kvarnmonopolet i munkarnas hand har blivit en rikt givande inkomstkälla. Med största tillfredsställelse bör ärkebiskop Eskil ha bevittnat privilegiet, det nödvändiga komplementet till hans eget fundationsbrev eller möjligen endast muntligt bekräftade kyrko- och tiondeöverlåtelser. Dessa gåvor förslogo nämligen icke långt för ett nyupprättat kloster i expansion. En stilanalys av klosterarkitekturen visar, att denna tillhör mitten av 1100-talet. Frågan om hur de kostnadskrävande byggnadsföretagen kunnat finansieras kräver ett svar. Detta svar ligger i 1161 års privilegiebrev, vars hemligheter avslöjats i och genom identifikationen av S:ta Maria som den från kungalevet doterade stads- och sockenkyrkan. På dess grund och i dess hägn växer klosterstiftelsen upp. Det sädeskorn Eskil sått i Tommarp skulle snart bära rikare avkastning än Guds Moders egen helgedom på platsen.

Eskil behåller sin ställning som klosterstiftare i Tommarp. Denna har aldrig varit ställd under debatt, väl grundad som den är i tillförlitligt urkundsmaterial av skilda slag. Hans insats för Tommarps kloster framstår emellertid nu i en annan dager än tidigare. Sålunda synes han redan vid klosterstiftelsens tillkomst ha annekterat betydligt fler kyrkor än man tidigare räknat med. Däremot ha hans egna gåvor icke varit av den betydenhet man vanligen ansett utan ha bestått i ärkebiskopstionde och möjligen andra mindre avgifter, som tillerkänts klostret.

Här som några år senare i Vä träder i stället konung Valdemar I fram som den verkliga fundatorn. Han har givit klostret dess ekonomiska ryggrad. Godsöverlåtelserna har varit av betydligt större omfattning än man hittills utläst ur hans 1161 utfärdade privilegiebrev. Även om klosterstiftelsen vid brevets utfärdande redan varit i verksamhet minst 6 år, torde klosterledningen först genom denna gåva ha satts i stånd att utföra de omfattande och påkostade byggnadsverk i förnämlig anglonormandisk stil, varom tidigare funna skulpturfragment vittnat och som 1955 års arkeologiska grävningar blottrade grundmurarna till. Skulpturdetaljerna äro i vissa fall av sådan konstnärlig kvalitet, att de kunna jämföras med det bästa Lunds domkyrka har att uppvisa. Det anstår förvisso också det byggnads-

⁴⁰ Från näringsgeografisk synpunkt är »Valkemølla» av största intresse såsom det äldsta tillförlitliga belägget i hela Europa för klädesberedning på detta sätt. STEN LINDROTH, Gruvbrytning och kopparhantering vid Stora Kopparberget intill 1800-talets början. Skrifter utg. av St. Kopparbergs Bergslags AB II (1955), s. 80.

verk, som är så nära knutet till den märklige ärkebiskop Eskil och den icke mindre namnkunnige Valdemar den store. Genom deras gemensamma insats skapas och befrämjas under en lycklig fredsperiod dem emellan den klosterstiftelse, som blivit känd under ärenamnet Nordens äldsta premonstratenserkloster.

Curt Wallin.